

Adriana Babeți

SZÓCIKK A VOLT EGYSZER EGY KÖZÉP- EURÓPÁRÓL*

Mészöly Miklós, a világháborúk utáni magyar irodalom kultszerzője *Volt egyszer egy Közép-Európa* című kötetének beválogatása *A huszadik századi közép-európai regény szótárába* máris vitákat válthat ki. A magyar irodalomkritikusok és -történészek egy másik prózai műfajba sorolják a könyvet, s erre meg is van minden okuk: a novellisztikába. Abban a formában, ahogyan eredetileg Magyarországon megjelent, éppen a kommunista diktatúra bukásának évében, *Változatok a szép reménytelenségre* alcímmel, Mészöly több mint huszonöt, az '50-es évektől kezdődően megjelenő novelláját gyűjti egybe. Bár tematikus és stilisztikai alapjuk egységes, ezek nem szerveződnek regénnyé, bármennyire is megengedő lenne ez a kategória a modernitásban, annál az egyszerű oknál fogva, hogy minden egyes szöveg autonóm módon lett megalkotva, kisebb terjedelmű narratív egységként. És mégis, csupán öt év után, 1994-ben Mészöly egy különálló (a kiadó vallomása szerint), a külföldi közönségnek szánt kötetet állított össze. Az új felállásban a könyv ugyanabban az évben, 1994-ben jelent meg Franciaországban *Variations désenchantées* címmel és *Pseudo-roman* alcímmel. Hogy aztán 1995-ben a szerző a kötet egy magyar változatát is megjelentesse, de enyhén módosított szerkezettel, *Hamisregény* címen. A három könyv egyetlen közös eleme – ami jelentős tény – a Homérosztól vett mottó („És a homályt a szemedről elvette, hogy ezentúl / Jól ismerd föl, hogy melyik itt isten, melyik ember.”).

* *A Dicționar al romanului central-european din secolul XX* [A huszadik századi közép-európai regény szótára] című, Adriana Babeți szerkesztette, a bukaresti Polirom Kiadónál előkészületben lévő kötetből. (Ford. megj.)

Mindezen megtestesüléseivel együtt a *Volt egyszer egy Közép-Európa* szándékosan kapott helyet jelen *Szótár* legelején az eredeti magyar változat címének szimbolikus értéke miatt. Kötetnyitó pozíciója így további jelentéseket generál, amelyek az epikusságra utalnak (amit a *Szótár* repertóriumába felvett legtöbb regény magáénak vall), és amelyek a közép-európai prózára jellemző, összetéveszthetetlen, melankolikus-nosztalgikus, szubverzív iróniával áthatott hangszínt hordozzák. A *Volt egyszer egy Közép-Európa* önmagában is emblemikus cím egy olyan szótár élén, amely ennek a más, eltűnőfélben lévő, de még körülhatárolható Európának a területeit feltérképező regényeket fog egybe.

A *Volt egyszer egy Közép-Európa* című kötetnek „hamisregényként”/„pseudo-romanként” hivatkozott változatai különálló bekezdések által összekapcsolt részletekből alkotnak újra egy kevésbé megszokott történelmet, olyat, amely a tudós kézikönyvekből nem tárul fel az olvasó számára. Az eredmény olyan szövegcsoport, amely kaleidoszkópszerűen áll össze tizenegy darab 1953 és 1988 között írt és az 1989-es kötetben megjelent novella tematikus magvainak az újraírása és összetapasztása révén. Mivel (amint egyik esszéjében vallja) Mészöly intuitívan érzi, hogy ő maga íróként nem tud Közép-Európa történelmi felbomlásával egy hagyományos, koherens és kompakt, nagy regényformát szembeállítani, azt a megoldást választja, hogy kötetét „hamisregényként”/„pseudo-romanként” jelöli meg. A józan önértékelés, ugyanakkor az óvatosság példája, amelyet egyébként a modernizmusban és posztmodernizmusban gyakran alkalmaznak.

A regény indítását néhány kurzívval kiemelt mondat jelöli, melyek metatextuálisan is olvashatók: „*Hősünk kémlelőnek képzelet magát, aki fakó foszlányokról beszél, nagy esők évadján. Alakulások? Nem tudja – de talán nem is szabad, hogy tudja. Figyeli a csendet, ami útközben készülődik, anélkül, hogy elindulna...*” Tehát színre lép egy szereplő, aki egy, az időbe vesztett emlékezet fragmentumait raktározza, és aki kétértelmű, bizonytalan ígéretet tesz egy új, megjósolhatatlan szöveg egybeolvasztásának kísérletére. Időnként ilyen kurzívált passzusok keresztezik a prózát, akár egy-egy fejezetet jelölve (amely teljesen vagy részlegesen reprodukál egy régebbi novellát a *Volt egyszer egy...* kötetből), akár különböző regiszterekben kommentálva a már lejátszódott vagy az elkövetkezendőkben elbeszélte jeleneteket.

Fokozatosan tárul fel a legtöbb emlékezéstelér összefolyásának csomópontja, a szülőváros – Szekszárd –, egymást követő rétegekben, akár egy palimpszesztus, ősrégi római erődítmény korától (Alisca) egészen a második világháborúig. Amiképpen koncentrikus körökben hengerli le a nagy

történelem Buda fővárost, valamint a teljes Magyarországot, de Erdélyt, Bohémiát, Lengyelországot, Ukrajnát is, egy véget nem érő ide-odában. A „lappangó történet” mindezen útvonalai, ahogyan adott ponton az egyik „vándor krónikás” képébe bújtt narrátor mondja, fragmentáltan és szétszóródva konstruálódnak újra olyan szeletekből, amelyekbe elfeledett emberek tragikus vagy csak drámai, ha nem egyenesen banális sorsai vésődnek. Azonban mindannyian emlékezetes szereplőkké válnak a felidézés expresszív ereje által (például a szerb apáca, Kumria, aki majdnem gyerek még, amikor ijedt tanúja egy örmény gyermekgyilkos akasztásának a törökök által elfoglalt Buda várában; vagy a kis ötéves Jamma, akit véletlenül agyonlőnek; vagy az öreg Hammerburgerék, akik kétségbeesésükben öngyilkosságot követnek el a Szovjetunióba való deportálásuk előtt).

Az epizódok többsége különböző narrátorok (férfiak vagy nők) által felidézett családtörténet, szinte detektívisztikus erőfeszítés egy család rekonstruálására, annak minden régi és új elágazásával, melyek terjedelmes hálózatba foglalnak más, kapcsolódó szereplőket (barátokat, szomszédokat, kollégákat). De ennél többet is megragadnak: nevezetesen azt, ahogyan a nagy történelem drámaian átformálja azokat az életutakat, melyek folyása a háború előtt nyugodtnak, előreláthatónak ígérkezett, és melyek azután brutálisan, tragikusan széttöredeznek.

Mindkét „hamisregény” beemeli a vége felé Mészöly egyik legismertebb prózáját, a *Magasiskolát* (1956), a *Volt egyszer egy Közép-Európa* egyik alapszövegét, amelynek román fordítása egy kis különálló kötetben jelent meg *Zona interzisă* [Tilos terület] címmel. Denotatív, egyszerű realista próza regiszterében (a reprezentáció konvenciója, a leírás és az elbeszélés technikája révén) történő olvasatban a részlet egy fiatal magyar újságíró furcsa tapasztalatát beszéli el, aki egy dokumentálódási út során látogat el egy pusztai rezervátumba, ahol vadászsólymokat tenyésztenek és idomítanak. Látszólag egy banális, vadászati témájú, első személyben előadott riporttal állunk szemben. De a „tilos terület”, amelybe a fiatal behatol, fokozatosan tárul fel előtte, struktúrájának teljes atrocitásával. Az újságíró egy iszonyú univerzumot fedez fel, amely minden irtózatát visszhangozza annak a világnak, amelyben él, és amelyhez rémülten, de passzívan asszisztál. Egész útját farkó, távolságtartó hang rögzíti, majdnem filmszerű élességgel (egyébként a kisregényt meg is filmesítették, Gaál István rendezésében nemzetközi sikernek örvendett).

Azonban a részlet olvasása egy másik, allegorikus értelmezés felé is elvezethet, amelynek lehetősége finoman helyezkedik el a szöveg mélyszerke-

zetében, és valamivel látványosabban, de nem rikítóan, a zárlatban, amikor azon az állomáson, ahol az újságíró a hazatérő vonatot várja, lezárt tehervagonok haladnak végig komoran, berácsozott ablakokkal és tetejükön felfegyverzett katonákkal. Utalás a terror bármelyik ideológiájára, amely a világot felsőbbrendű és alsóbbrendű fajokra, uralkodókra és alattvalókra, bűnözőkre és áldozatokra osztja.

Az utolsó inzert-kommentár, amely a hamisregénynek mind a francia, mind a magyar változatában benne található, az indítással ellenőrzött szimmetriába helyezve jelöli a teljes konstrukció körkörösségét: „*Aztán – így következett el a karácsony, amikor illő a mondatok végére pontot tenni, az év magára csukja a könyve fedelét, az utakat befújja a hó, és lehet álmodni tavaszról, nyárról... Egy új könyvről, amelyik nem fog hasonlítani semmilyen megelőzőre. Bekeretezve egy egészen más és szebb reménytelenségbe.*” A két változat végén egy verzálból szedett latin idézet áll (DEORUM FABULAE FINIS), amely jelzi, hogy az út végén a „hősünknek” nevezett illető a szemérről elvett homállyal jól ismerte föl, az embereket istenekké változtatta, szereplőkként örökítve meg őket. Mindvégig résen volt, és megpróbálta kimenekíteni a feledésből az univerzumát megalkotó személyek, helyek, történések sokaságát anélkül, hogy lemondana arról a küldetésről, amelyet kiszabott magának. És mindezt annak ellenére, hogy a valóság lépésről lépésre semmisíti meg azt a csodálatos illúzióját, hogy az ő Közép-Európájának elveszett világa újjászülethetne.

Mészöly Miklós: *Volt egyszer egy Közép-Európa. Változatok a szép reménytelenségre.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Miklós Mészöly: *Variations désenchantées. Pseudo-roman.* Éditions Phébus, Paris, 1994. Traduit du hongrois par Georges Kassai.

Mészöly Miklós: *Hamisregény.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995.

CODÁU ANNAMÁRIA fordítása